

Beheer van Defensie als inspiratiebron

foto Brand Timmer

Het ministerie van Defensie is één van de grotere natuurbeheerders van Nederland. In tegenstelling tot collega-organisaties staat echter het gebruik voor militaire oefeningen voorop. Daarnaast is het behouden en waar mogelijk verbeteren van de aanwezige natuurwaarden het belangrijkste beheerdoel. Dit betekent in veel gevallen dat er op een aantal punten ‘afwijkend’ beheer wordt gepleegd. En dit levert soms verrassende resultaten op. Wat kunnen andere natuurbeheerders hier van leren?

— Patrick Jansen, Probos

Halverwege de jaren tachtig had het ministerie van Defensie zo'n 50.000 hectare grond in gebruik. Nu is dat nog 30.000 hectare en dit zal nog licht afnemen. De terreinen die Defensie in het verleden in gebruik kreeg, waren met name gelegen op de voormalige woeste gronden, met name heideterreinen en stuifzandgebieden. Deze droge, voedselarme gronden waren minder geschikt voor land- of bosbouw, maar uitstekend voor defensiedoeleinden. Waar andere woeste gronden werden ontgonnen, bleven de defensieterreinen 'woest en ledig'. Dat zien we ook nu nog terug. Gevolg is dat in de landelijke taakstelling voor droge natuurtypen Defensie een belangrijke verantwoordelijkheid heeft. Zo beheert Defensie 37% van de stuifzanden, 28% van de droge heide, 24% van bos op arme gronden en 18% van de droge schrale graslanden, nu gewaardeerde natuurterreinen.

Perfect branden

Het grote heideterrein op het Artillerie Schietkamp (ASK) bij Oldebroek wordt al sinds lange tijd gebrand, terwijl elders de aandacht vooral uitging naar plaggen. In het gebied waar de granaten neerkomen, ontstaan tijdens schietoefeningen zo'n 80 branden per jaar en die mogen natuurlijk niet leiden tot grote uitslaande branden op het 1700 hectare grote heideterrein. Er is weliswaar een eenheid gespecialiseerde brandweer aanwezig op het Defensieterein met geavanceerde apparatuur, maar uit voorzorg wordt de heide regelmatig gebrand, zodat geen grote brandbare vegetatie ontstaat. Een groot uitslaande brand kan een grote bedreiging vormen voor bijvoorbeeld omwonenden en andere natuurgebieden. De techniek van het branden van de heide is in de loop der jaren geperfectioneerd. De eerste geïnteresseerde natuurbeschermers hebben zich al gemeld om de techniek te leren, want branden blijkt voor sommige soorten een interessant habitat op te leveren. Er komen veel insecten op deze heideterreinen voor met de daarbij horende insectenetende vogelsoorten, zoals roodborsttapuit, veldleeuwerik en boomvalk. De bekendste insecten die profiteren van het branden zijn de wrattenbijter, de grootste inheemse sprinkhaan, en de zadelsprinkhaan.

Defensie-onderzoeker Rense Haveman denkt dat branden vooral positief uitwerkt voor bepaalde soorten omdat de humuslaag in tegenstelling tot bij het plaggen min of meer intact blijft en de as de bodem enigszins buffert. Daardoor is de bodem minder zuur dan na plaggen het geval is.

Mede met het oog op de natuurwaarde van het branden wordt gewerkt met 52 blokken met variabele grootte, waarvan er zo'n zes tot zeven per jaar worden gebrand. In theorie een achtjarige cyclus dus, maar in de praktijk wordt er door het beperkte aantal dagen waarop gebrand kan worden in ieder blok gemiddeld eens in de dertien jaar gebrand. De omstandigheden waaronder gebrand kan worden luisteren namelijk zeer nauw. De heidestruiken of grassen moeten droog zijn, maar de ondergrond juist nat of bevroren. Verder mag het niet te koud zijn en mag het niet regenen of mistig zijn. De wind, met een windkracht tussen twee en vier, moet uit de goede hoek komen. De keuze voor een bepaald blok hangt mede af van de windhoek. Met dergelijke nauwgezette criteria is het begrijpelijk dat er maar een beperkt aantal geschikte dagen per jaar zijn om te branden. Er moet dan ook snel kunnen worden gereageerd.

Als het blok vooral uit heidestruiken bestaat wordt met de wind mee gebrand, maar bij sterk vergraste blokken juist tegen de wind in. Tegen de wind in branden duurt langer, waardoor de wortelhals en het bovenste deel van de wortels van het gras verbranden. Hierdoor is de kans groter dat het gras afsterft. Bij de heidestruiken is dit uiteraard niet de bedoeling. Branden kan een waardevolle beheermaatregel zijn bij heidebeheer. Uiteraard moet gecontroleerd branden op niet-Defensie-terreinen niet zo grootschalig plaatsvinden als op het ASK-terrein en de cyclus kan wellicht worden verlengd, maar een combinatie van begrazen, plaggen, maaien, nietsdoen en branden zou wel eens de gevarieerde situatie op kunnen leveren waar veel soorten van profiteren.

Jeneverbesbeheer

Op het ASK-terrein bij Oldebroek is een ander uniek stukje

foto BrandTimmer

natuur te vinden, het jeneverbesreservaat. Op deze plek staan talloze oude jeneverbessen, maar wat bijzonder is, is dat ze zich veelvuldig verjongen. Ook van andere terreinen komen steeds meer berichten dat er natuurlijke verjonging plaatsvindt, maar dit reservaat neemt nog steeds een bijzondere positie in. Het succes van de spontane verjonging op het ASK is te danken aan de aanwezigheid van het totale scala aan eisen die de jeneverbes stelt om zich te verjongen. Met specifiek beheer wordt hierop ingespeeld. De jeneverbes vestigt zich in Nederland vooral als er sprake is van dynamiek, met name verstuiwing van zand. In dit gebied liggen tankbanen naast het reservaat, waar de langsrijdende (rups)voertuigen het zand opwerpen. Defensie zorgt hier dus voor de benodigde verstuiwingsdynamiek. Andere zandige plekken worden bewust opengehouden. Ook de zandhagedis profiteert overigens van tankbanen, bijvoorbeeld op de Leusderheide, waar zich een relatief grote populatie bevindt. Ze zetten hun eieren af in de overgangszone van zand naar heide.

De jeneverbes groeit op een breed scala aan bodems, maar zijn voorkeur gaat uit naar basische gronden. In Nederland groeit hij veelal op groeiplaatsen waar hij qua zuurgraad aan de rand van zijn mogelijkheden zit. Rense Haveman vermoedt dat de geringe hoeveelheid zand die wordt aangevoerd vanaf de tankbanen net voor voldoende zuurbuffering zorgt, waardoor de jeneverbes zich kan vestigen. De grote vraag is natuurlijk hoe in andere terreinen deze dynamiek 'nagebootst' kan worden.

De verspreiding van de bessen van jeneverbes gebeurt met name door vogels. Bessen van bijvoorbeeld lijsterbes en vuilboom blijken veel smakelijker te zijn voor vogels, dus bij aanwezigheid van dergelijke besdragende soorten worden jeneverbessen nauwelijks gegeten, waardoor de zaden niet

worden verspreid. **De beheerder van het ASK-gebied, Brand Timmer**, streeft daarom naar een hoge graasdruk door roodwild in het gebied, omdat roodwild struiken als lijsterbes en vuilboom namelijk graag begraast, waardoor besetende vogels meer zijn aangewezen op de jeneverbes. Verjonging van jeneverbes wordt vooral gevonden onder de slaapbomen van vogels die de bessen hebben gegeten. Belangrijke slaapbomen in de buurt van open zand worden daarom bewust behouden.

Het gebied heeft sterk de neiging om te verbossen, waarmee het specifieke karakter als jeneverbessenreservaat verloren kan gaan. Defensie voert daarom een dynamisch beheer dat gericht is op de variatie in dichtheid van het bos. Er wordt door dunning en kleinschalige kap gezorgd voor een brede range van open gebieden naar gesloten bossen en alles wat daar tussen zit. De gedachte is dat niet alleen de jeneverbes hier van profiteert, maar ook allerlei andere soorten, zoals roodborsttapuit en grauwe klauwier. Deze manier van beheer zorgt immers voor variatie in het gebied. Het interessante is dat houtkap hierbij gebruikt wordt als beheermaatregel, waardoor de kosten worden beperkt.

Graslandbeheer

Defensie heeft een belangrijke verantwoordelijkheid ten aanzien van het beheer van droge schrale graslanden. Het merendeel hiervan kan gevonden worden op de vliegbases. Het belangrijkste doel van het graslandbeheer is het weren van grote aantallen vogels. Deze kunnen immers fatale ongelukken veroorzaken als ze in de turbines van vliegtuigen komen. Het gevaar komt vooral van grote groepen vogels van bijvoorbeeld spreeuw, kraai, kievit, duiven en meeuwen en grote vogels als reiger en buizerd. Uit de praktijk is gebleken dat schrale graslanden en hoge vegetatie minder aantrekkelijk zijn voor dergelijke vogels. Net als veel andere natuurbeheerders voert Defensie daarom op veel bases al zo'n twintig jaar een verschrallingsbeheer door één keer per jaar te maaien en af te voeren. Het verschrallingsbeheer heeft naast het vliegveiligheidsaspect een positief effect op de aanwezige plantendiversiteit. Zoals eerder opgemerkt liggen de Defensieterreinen veelal op arme, droge gronden, waardoor de uitgangssituatie goed is voor droge schrale graslanden, maar sommige terreinen zijn lang in gebruik geweest als productief grasland, waardoor het daar langer duurt voor zich kenmerkende soorten vestigen. Met betrekking tot de hoogte van de vegetatie is het doel in de woorden van adviseur-terreinbeheer van het ministerie van Defensie Jos Swart om de vegetatie 'zo kort mogelijk kort te hebben' en 'hoog de winter in te gaan'. Er wordt daarom midden in het groeiseizoen gemaaid (veelal juni), waardoor de vegetatie snel weer hoog opgroeit. Andere beheerders krijgen hiervoor trouwens niet gemakkelijk toestemming vanuit de Flora- en faunawet.

Stuifzandbeheer

Vele waardevolle stuifzandterreinen in Nederland zijn of waren in gebruik als defensieterrein. Jos Swart noemt een afwis-

Roy Pillen (links) en Brand Timmer bij het jeneverbessenreservaat op ASK Oldebroek

foto Patrick Jansen

Lex Querelle

selend gebied met bos, heide en zand een optimaal defensiegebied. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de open zandgebieden zoveel mogelijk open werden gehouden, bewust en onbewust. Het Nationaal Park de Loonse- en Drunense Duinen is lange tijd in gebruik geweest als defensieterrein. De vele (nacht)oefeningen hielden het zand open en stuivend. Nadeel was wel dat met name de nachtoefeningen een aantrekkende werking hadden op andere nachtactiviteiten, zoals droppings, waardoor de rust sterk verstoord werd. Sinds midden jaren negentig wordt het terrein niet meer voor militaire oefeningen gebruikt. **Projectleider Lex Querelle** ging namens de huidige beheerder, Natuurmonumenten, op zoek naar een alternatief voor het militaire gebruik voor het open houden van de stuifzanden. Al snel bleek dat wandelaars, die vrij toegang hebben tot het gebied, niet voldoende effect hadden. De actieradius van de grote groep is te beperkt, waardoor meer afgelegen gebieden niet voldoende open gehouden werden. Ruiters daarentegen komen wel in alle gebieden en zijn daarmee het belangrijkste instrument om het zand open te houden. Wel zijn aanvullende maatregelen noodzakelijk. De afzwakkende invloed van de omringende bossen op de wind is steeds groter geworden. Daarom worden bossen gekapt op plekken waar de wind te veel is weggefallen. Dit gebeurt met zowel vrijwilligers als aannemers. Elders zorgen ook terreinwagens, mountainbikers en crossmotoren voor het openhouden van terreinen.

Andere terreinen

Dit artikel richt zich op terreinen waar zich interessante soorten hebben gevestigd dankzij het specifieke Defensie-beheer. Maar Defensie heeft ook veel natuurgebieden in beheer die geen actief militair gebruik kennen en optimaal worden beheerd met het oog op de natuurwaarden. Het gaat dan veelal om veiligheidszones of gebieden met kwetsbare natuur. Een voorbeeld is Vliehors op Vlieland waar door natuurlijke dynamiek nog duinvorming is met kenmerkende soorten als groenknolorchis. Het Witte veld bij Assen is een actief hoogveengebied. In verband met de kwetsbaarheid vindt er geen

Verkoop Defensieterreinen

Ongeveer 5.000 hectare voormalig defensieterrein staat op de nominatie om verkocht te worden via Dienst Domeinen en Dienst Landelijk Gebied. **Roy Pillen, adviseur Natuur & Landschap bij Defensie**, maakt zich enige zorgen over deze uitverkoop. Hij vraagt zich af wat er gaat gebeuren met de gebouwen en de omliggende (natuur)terreinen als ze gekocht worden door bijvoorbeeld projectontwikkelaars. De gebouwen staan veelal in een natuurlijke omgeving, waardoor ontwikkelingen in en bij de gebouwen ook gevolgen kunnen hebben voor de natuurwaarden in het gebied. Hij hoopt dat niet alleen gekozen wordt voor de hoogste bidder, maar ook voor de koper die de beste ideeën heeft over de ontwikkeling van de gebouwen in relatie tot de duurzame instandhouding van de natuurgebieden waarin ze liggen. De betrokken partijen zijn zich over het algemeen bewust van het spanningsveld tussen bijvoorbeeld woningbouw en het verhogen of instandhouden van de natuurwaarden, zoals bijvoorbeeld bij Soesterberg het geval is.

militair gebruik plaats, maar het dient wel als veiligheidszone, waarmee het dus een dubbelfunctie heeft.

Heterogeniteit

Veel natuurgebieden worden beheerd met het oog op de biodiversiteit; de rijkdom aan planten en dieren. De laatste decennia dacht men dat 'nietsdoen'-beheer tot een grote biodiversiteit zal leiden. Als er voldoende natuurlijke dynamiek aanwezig is en de uitgangssituatie voldoende heterogeen is, dan gaat dit op. Maar in een groot deel van het versnipperde, kleinschalige Nederlandse bos geldt dit niet. Zo is het ook ongeveer verwoord in het Bosbeleidsplan van Natuurmonumenten uit 2006. De biodiversiteit is gebaat bij dynamiek en heterogeniteit. De opdracht luidt dan ook: neem op iedere plek andere maatregelen, op een ander tijdstip en op een andere schaal, maar zorg wel voor enige continuïteit hierin. Mensen als Chris van Leeuwen en Victor Westhoff zagen dit al decennia geleden in. En hierbij komen we dan weer terug bij het beheer van Defensie. Het beheer is op een aantal punten afwijkend van hetgeen gebruikelijk is of was, het beheer is sterk gedifferentieerd, maar wel redelijk constant in de tijd. Hierdoor zijn op sommige plekken interessante leefgebieden ontstaan. Het is daarom interessant om het (deels) afwijkende, maar succesvolle beheer bij Defensie als inspiratiebron te gebruiken. ♦

Patrick Jansen
patrick.jansen@probos.net